

КОЧЕРГІН І.О.
УДК 929 АБАЗА

ЛЮДИНА СПРАВИ НА ЧОЛІ ЗЕМСЬКОЇ УПРАВИ

Стаття присвячена окремим сторінкам біографії голови Катеринославської губернської земської управи Івана Костянтиновича Абази

Ключові слова: Абаза, земство, управа, Катеринослав

Статья посвящена некоторым страницам из биографии председателя Екатеринославской губернской земской управы Ивана Константиновича Абазы

Ключевые слова: Абаза, земство, управа, Катеринослав

There are some episodes from biography of the chief of Katerinoslav regional uprava is investigated in this article

Key words: Abaza, zemstvo, uprava, Ekaterinislav

Історія Катеринославського губернського земства вже неодноразово ставала об'єктом дослідження. Також вивчалися окремі напрямки діяльності цієї установи. Єдине, що і досі залишається мало вивченим – це діяльність губернської земської управи та життя і діяльність її керівників. Серед керівників Катеринославської губернської земської управи, яких за всю історію Катеринославського земства всього було десять, не зайвим буде згадати Івана Костянтиновича Абазу. Історіографія його життя і діяльності на даний час відсутня. Є лише короткі згадки в різного роду розвідках [33], які не дають можливості скласти уявлення про цю по своєму цікаву особистість.

Іван Костянтинович Абаза народився 24 травня 1846 р.¹ [30, с.8] в родині верхньодніпровських поміщиків ротмістра Костянтина Дмитровича Абази (1804 – ?) і Софії Олександрівни фон Циглер. Предком І.К.Абази був молдавський боярин Ілля Андрійович Абаза (1655 – після 1727), який у 1711 р. прийняв російське підданство,

отримавши при цьому чин полковника [30, с.1]. Батько Івана Костянтиновича належав до дворян Харківської губернії. Указом Урядового Сенату по Департаменту Герольдії від 24 жовтня 1862 р. Харківське дворянське депутатське зібрання внесло Костянтина Дмитровича Абазу до першої частини родовідної книги [2, арк.4]. Вже через два роки – другого червня 1864 р. рішенням Катеринославського дворянського депутатського зібрання К.Д.Абазу був внесений до першої частини родовідної книги дворян Катеринославської губернії [2, арк.4]. Це дає підстави припускати, що Костянтин Абаза переселився на Катеринославщину десь у 1863 р. і осів у Верхньодніпровському повіті. Напевно, що помер він до 1879 р., оскільки у цьому році його син Іван отримав у спадок 898 десятин землі біля с. Олександрівка Верхньодніпровського повіту [8, с.175].

Як і більшість молодих дворян того часу, І.К.Абаза вступив на військову службу, але отримавши чин штаб-ротмістра, у 1868 р. вийшов у відставку і оселився в батьківському маєтку, де

зайнявся сільським господарством [7, с.318].

З кінця 70-х років XIX ст. Іван Абаза включається в громадське життя Верхньодніпровського повіту. У 1878 р. він був обраний почесним мировим суддею. У 1878 р. він разом з братом Василем Абазою були обрані від землевласників до складу Верхньодніпровського повітового земського зібрання на третє триріччя [12, с.15]. На відміну від брата², Іван Костянтинович не відзначався особливою активністю на сесіях повітового земства. Він фактично не виступав і не вирізнявся регулярністю у відвідуванні засідань. Найбільший громадський обов'язок, яким земство наділило І.К.Абазу, стало його обрання неодмінним членом Верхньодніпровського у селянських справах присутствія на 15-му черговому губернському земському зібранні 19 грудня 1880 р. [32, с.617].

Відбувши одне триріччя в складі повітового земства, І.К.Абаза не балотувався на наступних виборах. Натомість він знову був обраний почесним мировим суддею, а у 1890 р. був призначений земським начальником [7, с.318]. Лише у 1891 р. він повертається в повітове земство, причому відразу був обраний головою Верхньодніпровської повітової земської управи, внаслідок чого потрапив до числа гласних Катеринославського губернського земського зібрання, в стінах якого він вперше з'явився четвертого грудня 1891 р. [23, с.127].

З перших сесій земства І.К.Абаза зайняв позицію, яку можна назвати консервативною. На 28 черговій сесії губернського земства він підписався під „Особливою думкою” групи гласних, незгодних з постановою зібрання від 11 грудня 1893 р. „Про боротьбу з чумою рогатої худоби”. В постанові було вирішено звернутися до Міністра внутрішніх справ по допомогу в цьому питанні. І.К.Абаза та інші гласні, які

підписалися під „Особливою думкою”, вважали, що для звернення до міністра не має ні фактичних ні законних підстав³. „Загалом становище речей не є небезпечним і безвідрадним, – зазначалося в „Особливій думці”, – а в діях місцевих органів влади і губернської адміністрації не має нічого такого, що викликало б необхідність звертання до Міністерства ...” [24, с.453]. На думку І.К.Абази, П.В.Каменського, С.А.Бродницького та інших, подібне звернення губернського земства кидало тінь на авторитет місцевої губернської влади в очах населення. Така позиція І.К.Абази засвідчила, що він належав до провладних або, іншими словами, „благонадійних” гласних.

На наступних сесіях губернського земства І.К.Абаза з'являвся на засіданнях, але, як і раніше, особливої активності не проявляв. Під час роботи 29-ї чергової сесії губернського земства він декілька разів висловлювався з різних питань, які здебільшого мали відношення до Верхньодніпровського повіту, з якого І.К.Абаза був родом. Восьмого грудня 1894 р. він висловився з приводу гідрологічних досліджень у Верхньодніпровському повіті, які, на його думку, були поверховими. На наступний день він виступив за те, щоб уряд щороку надавав гроші на ремонт приміщення повітового земства, 10 грудня він висловився щодо можливості виділення додаткової земельної ділянки для В е р х н ь о д н і п р о в с ь к о ї с і л ь с ь к о г о с п о д а р с ь к о ї ш к о л и, а 12 грудня – підтримав необхідність ремонту поштової дороги з Верхньодніпровська до Кременчука [25, с.29, 46-47, 53, 80]. На наступній сесії четвертого грудня 1895 р. І.К.Абаза взяв участь в обговоренні питання заснування статистичного бюро для оцінки нерухомого майна у зв'язку із запровадженням нових правил „Про зміну порядку земського обкладання”,

виданих Державною Радою восьмого червня 1893 р. [26, с.5, 6].

В період роботи 32-ї чергової сесії губернського земства І.К.Абаза лише кілька разів підняв свій голос. Коли обговорювалося питання облаштування сільськогосподарської школи у Верхньодніпровському повіті, він виступив за цю пропозицію. 10 грудня 1897 р. він підтримав ідею облаштування дитячих притулків під час літніх польових робіт. В той же день висловився за відкриття нових шкіл. „Дві бібліотеки, які заснуються щорічно на повіт, – сказав він, – меншою мірою бажані, ніж спорудження нових шкіл” [27, с.25, 73].

Єдине клопотання, яке І.К.Абаза подав на розгляд губернського земського зібрання, стосувалося перетворення Верхньодніпровського лісництва в дослідно-інструкторське. Це сталося на 34-й черговій сесії губернського земства [28, с.735].

Не належачи до яскравих промовців, І.К.Абаза знайшов для себе нішу як земський діяч. П'ятого грудня 1894 р., у зв'язку із розширенням ревізійно-редакційної комісії (далі Комісія), його обрали до її складу [25, с.88]. В складі цієї Комісії І.К.Абаза перебував з невеличкою перервою⁴ до 1906 року, проявивши завидну скрупульозність і сумлінність.

Ставши членом Комісії, яка була найважливішою в губернському земстві, І.К.Абаза не змінив стилю своєї роботи. Він мало виступав, проте його голос стало чути в кінці кожної сесії чергового губернського земського зібрання. Справа в тому, що Комісія, як правило, довіряла І.К.Абазі зачитувати свої доповіді про перевірку звітів та кошторисів губернської управи з різних галузей господарства [15, с.139; 16, с.148, 149; 18, с.117, 130, 133].

Хоча до роботи в Комісії І.К.Абаза ставився серйозно, його давнім бажанням було працювати в губернській управі. Вперше він спробував висунути свою кандидатуру на посаду голови управи 14

грудня 1894 р. Однак вже після першого голосування за І.В.Бурхановського, який набрав переконливу більшість голосів, І.К.Абаза зняв свою кандидатуру [25, с.101]. Друга спроба балотування на посаду голови управи, яка відбулася 12 грудня 1900 р., для І.К.Абази теж була не вдалою. В той раз головою управи став М.В.Родзянко [13, с.207].

Судячи з реакції І.К.Абази, він не дуже засмутився через не обрання його головою управи. Він мав доволі широке коло обов'язків, які виконував без зав'язтя, але планомірно. З 1891 р. по 1906 р. він обіймав посаду голови Верхньодніпровської повітової управи. На цій посаді він зміг здійснити багато корисних перетворень. Особливо плідною була його діяльність в галузі освіти. За час його головування в повітській управі, кількість шкіл збільшилась з 33 до 61 [7, с.318]. Як голова управи і землевласник, І.К.Абаза приділяв увагу розвитку сільського господарства. З 1896 р. в с. Саксагань почала діяти щорічна сільськогосподарська виставка. З 1903 р. почав видаватися „Листок сельскохозяйственных объявлений”, який згодом отримав назву „Верхнеднепровский земский листок”. У 1904 р. за ініціативою І.К.Абази при управі відкритий агрономічний відділ, заснований склад сільськогосподарських знарядь [7, с.319].

На початку ХХ ст. стиль роботи і підхід до земської справи у Івана Костянтиновича не міняється. Як член ревізійно-редакційної комісії, він ретельно перевіряє звіти управи про видатки за відповідні роки, а також доповідає на сесіях про кошторис на наступний рік. Як гласний він менш активний. За шість років (з 1900 р. по 1906 р.) жодного розлогого виступу. Його репліки, зауваження, доповнення вирізняються витриманістю, чітко відповідають встановленим для земства повноваженням. Також його можна

віднести до „ощадливих” земців, що й не дивно, оскільки початок ХХ ст. ознаменувався економічною кризою. На 36-й черговій сесії губернського земства четвертого грудня 1901 р. під час обговорення питання про заснування повивально-фельдшерської школи Катеринославського губернського земства, І.К.Абаза виступив проти: „Нам, особливо в такий тяжкий час, коли населення голодує – немає сенсу викидати на ризиковану справу десятки тисяч рублів” [14, с.57]. Він вважав, що оскільки у Харкові є подібна школа, земство може готувати спеціалістів там. Прибічники ідеї відкриття школи С.А.Бродницький і В.І.Карпов нагадали, що 15 років тому вже пропонувалося відкрити подібну школу, але, незважаючи на необхідності такої школи, зібрання і в цей раз доповідь управи відхилило.

Кардинально протилежною була позиція І.К.Абази щодо питання спорудження іншого навчального закладу. 16 грудня 1904 р. в губернському зібранні зачитали клопотання Верхньодніпровського земства про надання фінансової допомоги м. Верхньодніпровську на спорудження жіночої прогімназії. І.К.Абаза, який ще три роки тому вказував на складність економічної ситуації, в цьому випадку висловився за підтримку цього клопотання [17, с.83]. Як видно, у питаннях заснування навчальних закладів І.К.Абаза не завжди був послідовним.

Виваженою і цілком об’єктивною можна назвати позицію І.К.Абази щодо клопотання Бахмутської повітової управи про виділення коштів на спорудження залізничної гілки від ст. Рудничної до Гришино. Це клопотання було озвучено 10 грудня 1901 р. Його ініціаторами була родина Карпових. В опозиції до них перебував предводитель дворянства Бахмутського повіту Ф.О.Бантиш⁵, який вважав, що приватні особи самі мали б

клопотатися перед урядом щодо таких справ. І.К.Абаза став на бік Ф.О.Бантиша, побачивши тут приватний інтерес, який лежав поза межами компетенції земства. „Дивно, на мою думку, – говорив він, – з приводу приватного підприємства піднімати перед урядом клопотання про те, щоби воно примусило підприємця змінити напрямок” [14, с.161]. Врешті, зібрання не підтримало це клопотання. Натомість, 11 грудня 1901 р. І.К.Абаза підтримав клопотання Верхньодніпровського земства про будівництво двох дерев’яних мостів. Голова зібрання А.П.Струков пропонував будувати кам’яні, але І.Абаза наполіг на тому, що будівництво кам’яних мостів затягнеться в часі, а оскільки мости старі, треба їх міняти негайно, до того ж взявши в борг з дорожнього капіталу, земство потім буде тривалий час розплачуватися [14, с.169].

В подальшому, незважаючи на безліч проблем, які стояли перед губернським земством, голос І.К.Абази було чути переважно тоді, коли питання торкалося Верхньодніпровського повіту. У грудні 1902 р. на черговій сесії він вступив в обговорення питання заснування племінного розсадника сірої української породи худоби при Верхньодніпровській сільськогосподарській школі [15, с.38]. Це питання ще раз піднімалося в земстві у грудні 1906 р. і знову І.К.Абаза виступив за підтримку розведення сірої української породи на кошт губернського земства, а щодо інших порід, він вважав, що їх можуть закуповувати повітові земства за власний кошт [18, с.81].

На 41-й черговій сесії губернського земства І.К.Абаза підтримав клопотання Верхньодніпровського земства щодо надання тим, хто закінчив курс ремісничих училищ, можливості набуття практичних навичок на заводах без висновку управи [18, с.21].

Пару разів І.К.Абаза проявив інтерес до лікарняно-санітарної справи. На 39-й

черговій сесії губернського земства І.К.Абаза вступив в обговорення питання страхування лікарів в умовах холери, що наближалася, вважаючи це необхідним заходом для захисту лікарів, які працюють у ризикованих умовах [17, с.72]. На 41-й черговій сесії він висловився за реорганізацію санітарно-епідемічної частини, яка, на думку І.К.Абази, не виправдала себе. Йому заперечував голова губернської управи М.В.Родзянко, який вважав, що не варто забувати корисну працю санітарних лікарів [18, с.45]. Надалі І.К.Абаза не полемізував з цього приводу.

За 15 років роботи в губернському земському зібранні І.К.Абаза не зарекомендував себе активним гласним. Його робота була малопомітною, в основному зосереджуючись на контролі діяльності губернської управи в якості члена ревізійно-редакційної комісії. Виступав він мало і ніколи не брав участі у тривалих обговореннях різних питань, обмежуючись короткими репліками і зауваженнями.

У 1906 р. життя Івана Костянтиновича, несподівано для нього, різко змінилося. 13 грудня 1906 р. він був обраний головою губернської земської управи. Це сталося після того, як від цієї посади відмовився М.М.Алексєнко. Оскільки у виборчому списку І.К.Абаза йшов другим, посада дісталася йому. Висловлюючи земським гласним вдячність за довіру він сказав: „Я не був готовий до цього обрання. Глибоко вдячний зібранню. Всі свої сили, знання і досвід я докладаю до земської справи” [18, с.138].

В одну хвилину з „тихого” гласного І.К.Абаза перетворився на другу особу в земському самоуправлінні. Перед головою управи стояли набагато складніші завдання, але І.К.Абаза в цілому давав їм раду.

Позитивну оцінку діяльності давав Б.Веселовський, вважаючи, що

губернська управа під керівництвом І.К.Абази є більш ініціативною ніж губернське земство в цілому [1, с.280].

27 травня 1907 р. в губернську земську управу звернувся Катеринославський міський голова І.Я.Езау з проханням підтримати клопотання Міської Думи до Міністра торгівлі і промисловості про перетворення Вищого гірничого училища в інститут. Управа підтримала Міську Думу і просила земство приєднатися до клопотання [22, с.73].

Більш серйозним випробування для губернської управи стала підготовка до Південно-руської сільськогосподарської виставки 1910 р. 15 грудня 1909 р. управа підготувала доповідь, в якій просила земство виділити кошти для підготовки до участі у цій виставці. Управа намітила цілу програму підготовки земства до цього дійства, аби яскраво представити діяльність Катеринославського губернського земства [29, с.1213]. Іван Костянтинович разом зі всім складом управи взяв діяльну участь у підготовці виставки. У 1908 р. він, як заступник голови, увійшов до складу Розпорядчої комісії, на якій лежала підготовка виставки. Головою комісії був губернський предводитель дворянства Микола Петрович Урусов. Засідання комісії тривали з 11 листопада 1908 р. по 3 грудня 1910 р. [34, с.95, 109]. Також І.К.Абаза обійняв посаду голови Виконавчої комісії, яка безпосередньо готувала програму виставки, експонати тощо. Виконавча комісія працювала з 26 липня 1909 р. по 1 грудня 1910 р. [34, с.112]. Звісно, що І.К.Абаза був на відкритті виставки першого липня 1910 р. Йому надали слово після М.П.Урусова, який власне і відкрив виставку, зачитавши телеграму імператору Миколі II. І.К.Абаза підняв тост за здоров'я товариша міністра торгівлі і промисловості та губернатора [34, с.56].

Підготовка і участь у сільськогосподарській виставці 1910 р.

стали вінцем земської кар'єри Івана Костянтиновича. Він рідко був на видноті, його майже не обирали представником земства в різні губернські установи, він не виконував обов'язки почесного попечителя в жодній установі. Виставка, яка була яскравим видовищем, зробила його відомим.

Загалом же робота в управі монотонна і мало помітна. Так, принаймні, сприймається діяльність І.К.Абази. В управі він відав загальними відділами – секретарським і розпорядчим. Треба відзначити, робив він це непогано, про що свідчать матеріали земств. 19 грудня 1911 р., після заслуховування звіту ревізійно-розпорядчої комісії, земське зібрання висловило І.К.Абазі вдячність за його роботу [20, с.215].

І.К.Абаза завжди стояв на захисті інтересів земства. Якщо справа булаварта підтримки, він завжди просив цієї підтримки у зібрання. Наприклад, 10 грудня 1910 р. під час обговорення питання про відкриття природно-історичного та сільськогосподарського музею, він висловився проти відкриття нового музею, вважаючи, що експонати необхідно передати до Обласного музею О.Поля. Оскільки експонатів було багато, він запропонував виділити необхідні кошти для розширення музею і створення окремого природно-історичного відділу. Цю ідею підтримували також голова зібрання М.П.Урусов і голова катеринославської земської повітової управи С.А.Бродницький. Зібрання постановило передати колекцію музею О.Поля і виділяти 2500 рублів щорічно на його розвиток [19, с.113-115].

Як і в повітській управі, І.К.Абаза проявляв непідробний інтерес до становища сільського населення. 15 грудня 1911 р. він виступив за поширення серед населення губернії популярної літератури сільськогосподарського характеру, а також утворення спеціальної комісії при управі, яка б слідкувала за цією

літературою, бо „хоча я і вважаю себе хорошим господарем, – говорив І.К.Абаза, – однак не вважаю себе достатньо компетентним вирішувати питання про достоїнство брошури спеціального характеру” [20, с.143]. На наступний день при обговоренні питання передачі коштів землевпорядкувальній комісії, І.К.Абаза підтримав цю ідею, вважаючи, що „наше земство має прийти на допомогу як общинникам так і хуторянам” [20, с.163].

Ще однією яскравою ілюстрацією І.К.Абази як людини може слугувати його ставлення до своїх колег. На 45-й черговій сесії він виступив з клопотанням про підвищення зарплатні для секретарів сільськогосподарських товариств. На заперечення гласного О.Г.Харченко, що платня, яку запропонувала управа, занадто висока, І.К.Абаза висловився так: „щоби мати хорошого секретаря, необхідна пристойна платня” [19, с.113].

20 грудня 1912 р. І.К.Абаза підтримав пропозицію щодо підняття зарплатні голові і членам управи через збільшення обсягів роботи і обов'язків. „Залишаючи свою посаду голови управи, і не будучи особисто зацікавлений у надбавці до утримання, – сказав він, – обов'язком вважаю приєднатися до зробленої пропозиції⁶, оскільки роботи в управі тепер більше і ... колишні норми винагородження повинні бути збільшені” [21, с.272]. Це був останній виступ І.К.Абази в земстві в якості голови управи. Через хворобливий стан, а він на той момент мав вже поважний вік – 66 років, І.К.Абаза відмовлявся балотуватися на посаду голови управи.

Іван Костянтинович, будучи людиною не честолюбною, вдовольняв більшість зібрання, тому коли він відмовився від балотування, інші кандидати так і не змогли набрати достатньої кількості голосів і вибори голови були перенесені на весну 1913 р. 22 квітня 1913 р. новий головою управи став колишній член управи К.Д.Гесберг. Після обрання нового

голови управи, гласний М.В.Родзянко запропонував зібранню подякувати Івану Костянтиновичу Абазі за його шестилітню корисну працю на посаді голови губернської земської управи [31, с.78]

Після виходу зі складу управи, І.К.Абаза продовжував виконувати обов'язки повітового гласного у Верхньодніпровському повіті і губернського гласного. Щоправда, він все менше з'являвся у зібранні і не виступав. Під час роботи ювілейної 50-ї чергової сесії губернського земства, він не зміг прибути на засідання і тому звернувся до губернських гласних листом. Лист зачитав голова зібрання М.П.Урусов 17 січня 1916 р. І.К.Абаза в листі писав: „Внаслідок нездоров'я я позбавлений можливості брати участь в земських зібраннях і, перебуваючи 25 років губернським гласним, в даний час на превеликий жаль мушу відмовитися від цього високого звання. Покірне прохання передати членам зібрання моє глибоке шанування і почуття вдячності за довіру, якою я тривалий час користувався в середовищі представників дорого мені губернського земства” [6, с.34]. Після прочитання листа, зібрання постановило підготувати заходи для вшанування І.К.Абази. Однак заходи щодо вшанування його плідної земської діяльності так і не відбулися. Десятого липня 1916 р. після тривалої хвороби він помер в своєму маєтку в с. Олександрівка [7, с.318].

Громадськість губернії не забула про Івана Костянтиновича. Ще за життя його ім'я було занесене на мармурову дошку⁷, яка висіла у Верхньодніпровському повітовому земському зібранні. У січні 1916 р. Катеринославське губернське земське зібрання на честь плідної діяльності І.К.Абази на посаді голови губернської управи постановило заснувати стипендію його імені у Верхньодніпровському сільськогосподарському училищі [7,

с.319]. У травні 1916 р. Верхньодніпровське середнє сільськогосподарське училище, яке свого часу підтримував І.К.Абаза, звернулося до Міністра землеробства з проханням дати дозвіл повісити портрет колишнього гласного губернського земства від Верхньодніпровського повіту, покійного Івана Костянтиновича Абази в приміщенні училища на знак уваги до корисної для розвитку навчального закладу діяльності [3, с.4]. Міністр землеробства дав на це дозвіл, про що було повідомлено у „Верхнеднепровском земском листке”. У повідомленні було зазначено, що колишній голова Верхньодніпровської повітової земської управи І.К.Абаза приділив багато уваги та віддав багато сил для потреб і розвитку училища [9, с.225].

Згадуючи тривалу службу І.К.Абази на користь земства, Верхньодніпровська лікарняно-санітарна Рада надіслала на ім'я дружини Анжеліни Рихардівни Абази телеграму. В ній вказувалося, що за час служіння Івана Костянтиновича земське самоуправління розквітло і досягло високого рівня розвитку в усіх галузях земської творчості [4, с.5].

Нарешті, 13 листопада 1916 р., під час відкриття роботи Верхньодніпровського повітового земського зібрання, якому І.К.Абаза служив майже 40 років, гласні вшанували померлого вставанням [5, с.5].

Іван Костянтинович Абаза не може бути віднесеним до найбільш активних і продуктивних земських діячів, як наприклад О.М.Поль, П.О.Янченко, М.В.Родзянко, Е.К.Бродський та інші. Можливо, що якби не його головування в губернській управі, він би залишився в історії маловідомим гласним, яких було багато в Катеринославському земстві. Однак доля підняла його на вершину земського самоуправління і він не згавбив і не зрадив імені гласного. Він чесно служив земству, у міру сил покращуючи його добробут.

Список джерел та літератури:

1. Веселовский Б. История земств. – СПб.: Издательство О.Н.Поповой, 1911. – Т.4.
2. Дніпропетровський історичний музей. Відділ рукописів. Первая часть Родословной книги дворянства Екатеринославской губернии с 1886 г. – Арх. 535.
3. Екатеринославская земская газета. – 1916. – 13 мая. – №37.
4. Екатеринославская земская газета. – 1916. – 2 августа. – №60.
5. Екатеринославская земская газета. – 1916. – 18 ноября. – №91.
6. Журналы Екатеринославского губернского земского собрания очередной сессии 1915 года (с 15 по 23 января 1916 года). – Екатеринослав: Типография губернского земства, 1916.
7. Иван Константинович Абаза. Некролог // Верхнеднепровский земский листок. – 1916. – 15 июля (№28). – С.318-320.
8. Отчет Верхнеднепровской уездной земской управы Верхнеднепровскому XVIII очередному уездному земскому собранию за 1882 год. – Екатеринослав: Типография Н.Я.Павловского, 1883.
9. Портрет И.К.Абазы // Верхнеднепровский земский листок. – 1916. – 20 мая (№20). – С. 225
10. Постановления XV Верхнеднепровского уездного земского собрания 7-13 октября 1880 года. – Екатеринослав: Типография Я.М.Чаусского, 1881.
11. Постановления Верхнеднепровского VI чрезвычайного уездного земского собрания 18 и 19 января 1875 года. – Кременчуг: Типография Г.Розенталя, 1875.
12. Постановления Верхнеднепровского X чрезвычайного уездного земского собрания 14 июня 1878 года. – Кременчуг: Типография Г.Розенталя, 1880.
13. Постановления Екатеринославского губернского земского собрания XXXV очередной 1900 года сессии с 1 по 12 декабря включительно. – Екатеринослав: Типография губернского земства, 1901.
14. Постановления Екатеринославского губернского земского собрания XXXVI очередной 1901 года сессии с 1 по 14 декабря включительно. – Екатеринослав: Типография губернского земства, 1902.
15. Постановления Екатеринославского губернского земского собрания XXXVII очередной 1902 года сессии с 1 по 14 декабря включительно. – Екатеринослав: Типография губернского земства, 1903.
16. Постановления Екатеринославского губернского земского собрания XXXVIII очередной 1903 года сессии с 7 по 21 декабря включительно. – Екатеринослав: Типография губернского земства, 1904.
17. Постановления Екатеринославского губернского земского собрания XXXIX очередной 1904 года сессии с 12 по 21 декабря включительно. – Екатеринослав: Типография губернского земства, 1905.
18. Постановления Екатеринославского губернского земского собрания XLI очередной 1906 г. сессии (с 1 декабря по 13 декабря 1906 года): Екатеринослав: Типография губернского земства, 1907.
19. Постановления Екатеринославского губернского земского собрания 45 очередной 1910 года сессии (с 5 по 20 декабря 1910 года включительно). Екатеринослав: Типография губернского земства, 1911.
20. Постановления Екатеринославского губернского земского собрания 46 очередной 1911 года сессии (с 7 по 21 декабря 1911 года включительно). Екатеринослав: Типография губернского земства, 1912.
21. Постановления Екатеринославского губернского земского собрания 47 очередной 1912 года сессии (с 7 по 20 декабря 1912 года включительно). – Екатеринослав: Типография губернского земства, 1913.
22. Постановления Екатеринославского чрезвычайного губернского земского собрания 26-27 мая 1907 г. с приложениями. Екатеринослав: Типография губернского земства, 1907.
23. Постановления XXVI очередной сессии Екатеринославского губернского земского собрания с 4 по 13 декабря 1891 года с приложениями. – Екатеринослав: Типография губернского управления, 1892.
24. Постановления XXVIII очередной сессии Екатеринославского губернского земского собрания с 6 по 13 декабря 1893 года с приложениями. – Екатеринослав: Типо-литография губернского управления, 1894.
25. Постановления XXIX очередной сессии Екатеринославского губернского земского собрания с 5 по 15 декабря 1894 года с приложениями. – Екатеринослав: Типо-литография губернского управления, 1895.
26. Постановления XXX очередной сессии Екатеринославского губернского земского собрания с 4 по 13 декабря 1895 года с приложениями. – Екатеринослав: Типо-литография губернского управления, 1896.
27. Постановления XXXII очередной сессии Екатеринославского губернского земского собрания с 5 по 16 декабря 1897 года с приложениями. – Екатеринослав: Губернская земская типография, 1898.
28. Приложения к постановлениям XXXIV очередного Екатеринославского губернского собрания 1899 сессии 5-13 декабря 1899 года. – Екатеринослав: Типография губернского земства, 1900.
29. Приложения к постановлениям Екатеринославского губернского земского

- собрания 44 очередной 1909 года сессии (с 4 по 19 декабря 1909 года). – Екатеринослав: Типография губернского земства, 1910.
30. Руммель В.В., Голубцов В.В. Родословный сборник русских дворянских фамилий. – СПб.: Типография А.С.Суворина, 1886. Т.1.
  31. Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания 1866-1913 гг. Выпуск первый. – Екатеринослав: Типография К.А.Андрущенко, 1916. – Ч.П. (1890-1913 pp.).
  32. Стенографический отчет о заседаниях XV сессии Екатеринославского губернского земского собрания с 10 по 22 декабря 1880 года. – Екатеринослав: Типография губернского правления, 1881.
  33. Цимлякова Т.Н. Материалы к истории Днепропетровского исторического музея в начале 1900-1920 годов // Роль музеїв у культурному просторі України й світу: стан, проблеми, перспективи розвитку музейної галузі. (Збірник матеріалів загальноукраїнської наукової конференції з проблем музеєзнавства, присвяченої 160-річчю заснування Дніпропетровського історичного музею ім. Д.І.Яворницького). – Д.: Арт-прес, 2009. – Вип.11. – С.48-55.
  34. Южно-русская областная сельскохозяйственная промышленная и кустарная выставка 1910 года в Екатеринославе. – Екатеринослав: Типоцинография Г.Берс, 1912.
- 1 Туті далі дати подані за старим стилем
 2 Василь Костянтинович Абаза (1844 – ?), штабс-ротмістр, гласний Верхньодніпровського повітового земського зібрання від землевласників з 1875 року [11, с.3]. Неодноразовий секретар сесій повітового земства, у 1870-х рр. попечитель Попельнастівської сільської школи, член повітової училищної ради. З 13.10.1880 р. – дільничний мировий суддя Верхньодніпровського повіту [10, с.242].
- 3 Тут помітне деяке перебільшення, оскільки за рішення проголосувала більшість зібрання, а це, по суті, і є підстава для звернення.
- 4 На початку 35-ї чергової сесії губернского земства, яка відбулася у грудні 1900 р., І.К.Абаза через хворобу не зміг з'явитися на перші засідання, через що не був обраний до ревізійно-редакційної комісії. Але на наступній сесії у грудні 1901 р., за наполяганням С.А.Бродницького, його знову включили до складу комісії замість М.В.Родзянко, якого обрали головою губернской земської управи [14, с.24].
- 5 Родина Карпових володіла великими за площею маєтками, а також вугільними копальнями в Бахмутському повіті. Карпови посідали всі значні посади в повіті: Олександр Олександрович до 1899 р. був предводителем повітового дворянства, з 1900 р. – голова повітової управи, з 1907 р. дворянство очолював Костянтин Іванович. В опозиції до Карпових був Федір Олександрович Бантиш, який змагався з Карповим за вплив в повіті. До 1899 р. він був головою повітової управи, а у 1899 р., не без підтримки катеринославського губернатора П.Д.Святополк-Мирського, став предводителем дворянства.
- 6 Пропозиція була зроблена гласним С.А.Бродницьким.
- 7 Третього травня 1907 р. надзвичайне Верхньодніпровське повітове земське зібрання постановило занести ім'я І.К.Абази на мармурову дошку, а самому І.К.Абазі був вручений пам'ятний жетон [7, с.319].